

МОВНЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗБУДОВИ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ

*(оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та
неопублікованими документами за 2015–2016 рр.)*

Без шанобливого ставлення до свого минулого, до власного національного коріння немає майбутнього. Революція Гідності та агресія з боку сусідньої держави оголили для українців багато складних та болісних питань, одне з яких – мовне.

В контексті історичного минулого наша мова зазнавала гонінь протягом століть. Проте вона не зникла, не розчинилася в мороці небуття, адже цей напрочуд складний і живий організм пристосований до виживання й відновлення в найнесприятливіших умовах.

Слід нагадати, що українська мова належить до давньописемних, а в унікальних текстах, що дійшли до наших днів, відтворено думки носіїв мови й довершеність її форми. Навіть у найтемніші роки реакції, заборон і переслідувань ці тексти фіксували невпинний поступ мовотворення. Зосібна, публікація невеликої за обсягом книжечки «Кобзар» Т. Г. Шевченка 1840 року спровокувала неочікуване запитання «а почему не по-русски?», засвідчивши народження нової якості великої мови, здатної передавати красу мовомислення українців. Сотні заборон у царській Росії (лише їх перелік склав окремих том!) не знищили української мови, бо народ ніколи не відвертався від батьківської мови, оцінював її як одне з найвищих надбань.

Розвиток та збагачення української мови відбувалося і в роки заблокованого її функціонування. Українськомовні оригінальні й перекладні художні й наукові тексти, попри ідеологічні утиски й різноманітні обмеження радянської цензури не лише щодо змісту, а й уживання багатьох слів (особливо небезпечною, а тому часто «редагованою» була лексика, яка відроджувала в думках вільнолюбне історичне минуле українців чи відносила до непокірної Галичини), усе-таки переконливо демонструють невпинний саморозвиток української мови, її потужність як форми передання найскладнішого змісту [1; 2].

Теперішня мовна ситуація в Україні є результатом тривалої війни проти нашої мови, ідентичності та української державності, розпочатої ще за радянських часів, після 1654 року, та яка продовжується нині у формі мовно-культурної експансії. Ми ж вкотре маємо захищати рідну мову, принаймні, намагатися говорити та писати українською, а відтак доводити своє право бути господарями на рідній землі [3].

Неприпустимо, щоб у час нашої самостійної державності українську мову в Україні – маркер і передумову національної самоідентифікації, збереження й зміцнення держави – чиновні зверхники своєю неувагою перетворили на нову імітацію, звертаючись до неї лише в короткі миті революційних промов, вважає директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук П. Ю. Гриценко [2].

Говорячи про стан української мови в суспільстві та проблеми розширення сфери її побутування, він зауважує, що українці мають дуже складну, якщо не сказати драматичну ситуацію – виховано покоління, яке прямо або приховано, зовні граючись у нейтралітет, визнає пріоритетність російської мови. Чимало й тих, хто насправді байдужий до вживання української мови. Тобто, кількість людей, які об'єктивно вболівають за її стан, далеко не така значна, як деякі собі уявляють. Водночас давно існує активна «п'ята колона», яка за будь-яку ціну хоче довести, спираючись на псевдонаукові побудови, що українська мова – це лише проект націоналістів. А насправді ж мови такої немає, а є нібито одна російська мова, яка «пошла из Киева, Русь – Киевская Русь». На його погляд, розпочавши новий етап жорстокого упокорення України, кремлівські вожді саме питання витіснення української мови зробили однією з підвалин політичного тиску та виправданням агресії. Вони правильно розуміють, що, знищивши, відібравши мову в нації, можна святкувати перемогу над нею, оскільки все решта не має такої опорної й захисної сили, яку має мова для кожної людини і нації загалом [4].

21 лютого світ відзначав Міжнародний день рідної мови. Цю дату було запропоновано ЮНЕСКО в 1999 році, щоб нагадувати про право на збереження і розвиток усіх мов на землі, і сприймається вона як день захисту мов, що опинилися перед загрозою утисків, переслідування або й знищення. В Україні, де 77,8% громадян – українці, а українську мову під час перепису 2001 року назвали рідною лише 67,5% населення, цю – державну за Конституцією і шановану на словах – мову протягом усіх років незалежності зневажають. А сьогодні про неї подекуди навіть уникають згадувати – відтоді, як у лютому 2014-го російська пропаганда звинуватила саме мову в провокуванні захоплення Криму [5].

Результатом недооцінки ролі й сутності української мови в нашому суспільстві став руйнівний для незалежної України Закон «Про засади державної мовної політики», який набув чинності 10 серпня 2013 року.

Агресивне антиукраїнське спрямування так званого закону трьох Ка: Кремля–Ківалова–Колесніченка є очевидним. Адже текст закону – взірць неприхованого маніпулювання. Наприклад: «Телерадіоорганізації України можуть на власний розсуд вести мовлення державною мовою, регіональними мовами або мовами меншин, мовами міжнародного спілкування та іншими мовами» (ст. 24). І так майже в кожній галузі суспільних відносин, які регулює закон, трапляються ці «або». З таким самим успіхом законодавець міг написати просто «будь-якою мовою», а сам закон назвати законом про відмову від будь-якої державної політики, – коментують документ у громадському всеукраїнському об'єднанні «Рух захисту української мови».

Питанням захисту рідної мови опікуються в багатьох країнах, закріплюючи на законодавчому рівні статус державної мови і норми її використання. Особливо гостро це питання постало у країнах, що відносно недавно здобули незалежність і прагнуть позбутися колоніальної спадщини. Але так само приділяють увагу мовному питанню і в країнах, де державність триває століття.

Так, після здобуття незалежності перед Латвією, Литвою та Естонією постала проблема подолання русифікації, що її зазнали ці країни під час радянської окупації. Це завдання втілювалося у законодавстві балтійських країн.

Зокрема, в Естонії перший закон про мову, ухвалений у 1989 році, мав перехідний характер. Він ставив за мету тимчасово закріпити принцип естонсько-російського білінгвізму, що на той момент було важливим кроком для підвищення статусу естонської мови. Закон закріпив право клієнтів і споживачів сфери послуг обирати мову обслуговування, що на практиці змушувало одномовних російськомовних жителів вивчати естонську. А вже 1995 року було ухвалено новий закон про мову, в якому естонську мову визнано єдиною державною, а всі інші мови вважають іноземними. Також ухвалили закон про громадянство, згідно з яким значна частина представників нетитульної нації отримала статус негромадян. При цьому їм надали право «натуралізуватися», тобто скласти іспит з естонської.

Мовна політика країни мала завдання відродити Естонію як державу естонців. Але в основу формування нації поклали не етнічний принцип, а лінгвістичний. Тобто представником титульної нації може бути кожен, хто володіє державною мовою на належному рівні. У підсумку саме завдяки мовному законодавству було сформовано естонську еліту, відбувся перехід влади від російськомовної меншини до титульної нації.

Схожі процеси відбувались і в Латвії – законодавець не залишив жодної сфери діяльності, де можна було б узагалі обійтися без знання латиської мови. Навіть іноземні експерти, які нині працюють у цій країні, повинні володіти державною мовою або самотужки забезпечувати переклад.

Цікаво, що документ також визначає орган, що здійснює нагляд за дотриманням цього закону – Центр державної мови, який перебуває під наглядом Міністерства юстиції Латвії.

У Литві так само, як і в Латвії, діє спеціальний орган, на який покладено контроль за виконанням закону «Про державну мову» – Інспекція з державної мови.

Польська Республіка, хоч і була позбавлена самостійності у зовнішній політиці під час перебування в соціалістичному «таборі», не втрачала незалежності, а польська ідентичність не підлягала сумніву. До того ж це одна з найбільш моноетнічних країн Європи – 96,74% населення, згідно з переписом 2012 року, ідентифікували себе як поляки. І тим не менше, тут існує закон «Про польську мову», який проголошує захист польської мови та її популяризацію у світі. Звісно ж, польську проголошено єдиною державною мовою. Закон визначає повноваження Ради польської мови, яка не менше ніж двічі на рік звітує Сейму та Сенату про стан захисту мови.

Здавалося б, французам не варто хвилюватися про рідну мову – мову світової літератури та науки. Втім, і в цій країні діє закон про використання французької мови. Серед іншого в ньому зазначено, що використання французької мови є обов'язковим для позначень, оголошень, презентацій, інструкцій до товарів, письмової, усної чи аудіовізуальної реклами. Всі написи й оголошення, розміщені на вулицях та в громадському транспорті, також мають бути французькою.

А що ж у нас? Попри те, що ще в 2014 році Верховна Рада проголосувала за скасування сумнозвісного «закону Колесніченка–Ківалова», він досі успішно діє. А якщо ми порівняємо його з відповідним законодавством країн Балтії, то дійдемо невтішного висновку: на законодавчому рівні у нас взагалі відсутня стратегія формування політичної нації на ґрунті української мови. І поки цей закон не скасовано, годі й сподіватися, що ми рухаємося тим шляхом, який пройшли країни Східної Європи. Крім того, наша країна ризикує повернутися до колоніального статусу, що, звісно, викликає хвилі обурення та протестні настрої в суспільстві [6].

9 листопада, в День української писемності та мови, у Києві проходило культурно-мистецьке свято, організоване Міністерством культури України в партнерстві з Українським інститутом книги та Музеєм книги і друкарства за участі провідних артистів, письменників, музикантів.

Серед іншого, під час цього заходу було презентовано декілька важливих громадських проектів із захисту української мови. Так, присутні дізналися про громадянський рух «Відсіч», який був організатором кампанії «Помста за розкол країни» – в її рамках активісти агітували не голосувати за тих депутатів, котрі підтримали «мовний закон Ківалова-Колесніченка», а також ознайомилися з проектами: «І так поймут» – громадська ініціатива захисту прав україномовних споживачів товарів та послуг на доступ до інформації рідною мовою титульної нації; «Переходь на українську» – громадської організації «Не будь байдужим», автором методичного посібника, який допомагає мешканцям нашої країни опанувати офіційну мову на безкоштовних курсах. Слово також мали активісти об'єднання «Дріжджі» та представник Руху захисту української мови [7].

У часи, коли наша країна потерпає не тільки від російської військової агресії на Донбасі, а й від потужної інформаційно-пропагандистської окупації з боку ворожо налаштованого сусіда з імперськими амбіціями, важко переоцінити важливість просвітницьких акцій, покликаних пробуджувати свідомість простих українців, сприяти просвіті та зменшувати руйнівний для нації вплив таких собі манкуртів.

Напевне, з цією метою під час святкування Дня української писемності та мови в Музеї книги та друкарства, в історичній будівлі якого понад 300 років діяла монастирська друкарня, zorganizували майстер-класи для всіх охочих, де можна було навчитися каліграфії, опанувати мистецтво книжкової графіки, виготовити папір чи оздобити обкладинку, використовуючи техніку мармурування у наших імпровізованих майстернях. А шукачі пригод і скарбів, любителі найскладніших загадок змогли взяти участь у тематичних квестах та іграх.

Тимчасом у Національному заповіднику «Софія Київська» розповідали всім охочим про унікальні неофіційні написи, залишені в стародавні часи на стінах Софійського собору, які є підтвердженням того, що вже за Володимира Великого та Ярослава Мудрого писемність набула значного поширення.

У День вшанування пам'яті Преподобного Нестора Літописця у столиці відбулася вже сьома за ліком щорічна науково-практична конференція «Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві» за участі науковців Музею книги і друкарства України, Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національного музею історії України, Музею історії міста Києва, НІКЗ «Чигирин», представників Міністерства культури та ін. Її учасники заслухали доповіді щодо проекту нової української абетки, виготовлення рукописних книжок у Києво-Печерському монастирі, лаврські книги у політико-правовій історії Гетьманату середини XVIII ст., про друкарню Віленського братства Єв'є, проблеми лінгвоциду української мови в Канаді, видання творів І. Франка

у фондovій колекції Музею книги і друкарства України, про книгодрукування як основу економічної діяльності церковних братств в Україні у XVII ст. тощо [8].

Отже, в специфічному середовищі мовників, книжників та музейників дуже добре розуміють важливість вивищення української мови шляхом популяризації досягнень наших предків у цивілізаційному розвитку людства.

Сьогодні мовну ситуацію в Україні позначено домінуванням російської мови в основних сферах суспільного життя. Такими є підсумки аналітичного огляду «Становище української мови в Україні в 2016 році», оприлюдненого рухом «Простір свободи». Документ базується на даних державної статистики, соціології та моніторингових досліджень, здійснених волонтерами в усіх регіонах України [9].

За даними огляду, російська мова переважає в телеєфірі, друкованих виданнях, сфері послуг та українському сегменті Інтернету. Під тиском цих чинників русифікації значна частина громадян, які вважають українську мову рідною, не спілкується нею на роботі чи навіть удома. Така ситуація, на думку авторів дослідження, становить загрозу для мовної ідентичності українців. Водночас на окупованих територіях Криму, Донеччини та Луганщини здійснюється стрімка примусова русифікація, українську мову на цих територіях витіснено з усіх сфер суспільного життя.

Серед позитивних моментів, можна відзначити домінування української мови в освіті та кінопрокаті. До прикладу, сумарна кількість фільмів, дубльованих або озвучених українською мовою, продовжує зростати й сягнула в 2016 році 88 %. Частка фільмів з російським звуком, навпаки, знизилася і становить цього року менше 4 %, решта фільмів – демонструються мовою оригіналу (переважно англійською) з українськими субтитрами.

Завдяки ухваленому в країні закону про обов'язкову частку українських пісень на радіо, значно зросла присутність україномовної музики в радіоефірі. Так, 8 листопада було запроваджено квоти щодо частки пісень державною мовою на радіо – впродовж першого року вона має становити 25 %, із другого – 30 %, із третього – 35 %, та не менш як 60% звучання її загалом у передачах. Радійники вже узгодили з Національною радою з питань телебачення та радіомовлення план дій, підписавши відповідний меморандум [10].

За браком відповідної державної мовної політики негативні тенденції стали домінуючими на ринку друкованих ЗМІ та у царині вітчизняного книговидання. Сьогодні частка газет, що видаються українською мовою, становить лише 34 %. Менше 9 % журналів публікується українською мовою. Частка від загального тиражу книг – 64 %. На книжковому ринку України переважають російськомовні видання.

Більше того, за даними Української асоціації книговидавців та книгорозповсюджувачів, більшість книжок, що їх реалізують в Україні, надруковано в Росії. Засилля в українському інформаційно-культурному просторі іншомовної продукції призвело не лише до різкого скорочення українського мовного простору, але й призводить до руйнації способу мислення і деформації ментальності громадян України, прищеплення їм чужих стереотипів, навіювання їм почуття упослідженості та меншовартості. Внаслідок цього відбувається як ерозія ідентичності української нації, так і духовне нищення людського резерву, з якого формується українська еліта.

Співвідношення української і російської мов в інформаційно-культурній сфері не відповідає реальному поділові населення за етнічною ознакою і порушує права його україномовної частини. При цьому нехтується факт психологічної готовності значної частини російськомовних українців до зміни мовної ситуації на користь державної мови. Цей факт періодично засвідчують соціолінгвістичні опитування.

Мовно-культурна експансія Росії, яка супроводжується потоками ненависті й зневаги до української мови, а отже української державності, робить все для того, аби виплекати з українського громадянина російськомовного українофоба.

Автори огляду відзначають, що основним негативним чинником, який стимулює витіснення української мови з найважливіших суспільних сфер, є чинний мовний закон. Особливо за умов функціональної нерівноправності двох мов, успадкованої від періоду колоніальної залежності України від Росії. Для приведення правового поля у відповідність із Конституцією і європейською практикою необхідно прийняти нове мовне законодавство, підсумовують аналітики [11; 12].

Мова є сьогодні прагматичною категорією національної безпеки. Нам слід чітко усвідомити: коли людина починає бути носієм іншої культури, вона замовляє собі іншу державу на тій території, де проживає. Українці важливо, розуміти, що ті кошти, які було вкладено у підтримку російської мови в окупованому Криму, мали величезний прагматичний зиск для Росії. Бо «зросійщене» суспільство багато в чому стало вимагати держави – носія цієї культури. Тож аби в Україні не було війни, має бути українська культура [13].

В тому, що мова є об'єднуючим фактором, переконаний поет і громадський діяч із Маріуполя А. Бутенко, голова громадської організації «Центр творчих ініціатив «Єдність». Представник українського Сходу разом з іншими поетами Н. Умриш та В. Федоровим представили у червні 2016 року в Києві збірку віршів «Ти в серці моїм єдина». До книжки увійшли 12 поезій авторів із Донеч-

чини. Власне, мрія активістів з Маріуполя – створити потужний осередок українства в приморському місті.

Спільнота «Центру творчих ініціатив «Єдність» хоче, щоб майбутній центр української культури мав своє окреме приміщення, де влаштували б вистави, читання та інші цікаві події. В цьому вони отримали підтримку з боку міського голови Маріуполя В. Бойченка. Серед інших ініціатив – створення в місті українського театру. Та, головне, в Маріуполі на часі всебічна популяризація української культури. На різних рівнях. Поки що тут не вистачає української літератури, немає жодного видавництва, яке друкувало би книжки українською. У кіоску неможливо знайти газету українською мовою. Саме тому активісти порушили питання про створення в місті української газети. За кілька кілометрів йдуть бої, а для формування свідомості містян не робиться нічого, – зауважує А. Бутенко. І хоча справжніх патріотів в східному регіоні багато, але для поширення української культури необхідні умови. В Маріуполі живуть українці, греки, росіяни, вірмени, грузини й представники багатьох інших національностей. Це місто належить представникам різних культур, але насамперед всі ми є громадянами України. Тож треба бути обізнаними в історії, культурі, традиціях нашої держави. А для цього необхідні речі, що об'єднують. Таким об'єднавчим фактором є українська мова, яка в регіоні, на жаль, вживається рідко [14].

У несподіваний спосіб вирішили позбавитися фундаменту «руського мира» наші бійці, які читають казки українською мовою в рамках проекту Казки.UA. Ініціатор – офіцер 57-ї Окремої мотопіхотної бригади, командир штурмового спецпідрозділу «Шалена зграя» К. Абдурзаков, чеченець за національністю, який живе в Україні впродовж 20 років. Визволяючи Україну від окупантів він зрозумів, що треба всіма можливими способами звільнити не тільки українську землю, але й українську мову, яку понад сто років гнітили: у сьогоднішньому стані війни російська мова – це перше, через що ворог поширює свою брехню на армію своїх рабів.

Впродовж півроку воїни озвучували і записували тексти казок. Паралельно писали програму-додаток для спрощеного доступу до них дітей. І тепер, слухаючи казки, маленькі українці зможуть прочитати текст, прикрасити героїв тієї чи іншої історії і навіть скласти пазли картинок із сюжетів казок. Першим релізом додатку Казки.UA вже можна користуватися з мобільних пристроїв на базі Android та IOS, а додаток – звантажити в PlayMarket й AppStore. Також К. Абдурзаков запустив соціальний проект «Таткові казки», де воїни ЗСУ з різних підрозділів зачитують уривки казок своїм дітям [15].

Примітно, що в анексованому Криму, в Сімферополі, в 2016 році до Міжнародного дня рідної мови було відкрито експозицію, присвячену творчості Ле-

сі Українки, Остапа Вишні, С. Руданського, Я. Галана та інших письменників, що жили і працювали на півострові. Виставку організував Український культурний центр Криму. Ініціатором створення проекту та одним із засновників Центру є Л. Кузьмін, якого в 2015-му за участь у мітингу щодо роковин Шевченка окупанти притягли до адміністративної відповідальності. За його словами, за рік, що минув, затримання та виклики на допити стали для членів УКЦ буденною справою. Утім, незважаючи на це, активісти провели 24 публічні заходи, серед яких лекції з історії, декламації віршів, покладання квітів до пам'ятників у визначні дати та творчі конкурси. До УКЦ входить близько 15-ти осіб з різних сфер діяльності, яким завжди була цікава українська мова та культура. Як зауважує кримський подвижник, їхній осередок існує не заради офіційного плану заходів, а радше задля підтримки душевного спокою усіх тих, кому близька тема української приналежності, понад те, у теперішніх умовах це – чи не єдина форма спілкування україномовної спільноти у Криму [16].

На жаль, інформаційна політика нашої держави стосовно безперешкодного доступу до українських ЗМІ для жителів не тільки анексованого Криму або підконтрольних так званим «ДНР» і «ЛНР» територій, але й підконтрольних нашій державі територій Донбасу надто «пробуксовує». Дотепер не забезпечено технічні можливості мовлення українських електронних ЗМІ на цій території, попри те, що такі можливості є. Не налагоджено систематичну доставку друкованих чи інших інформаційних матеріалів. Хоча внаслідок окупації Криму й частини Донеччини й Луганщини відносна частка етнічних українців і україномовного населення на контрольованій Україною території істотно зросла, але це практично не вплинуло на мовну ситуацію в загальнонаціональному теле- й радіоефірі, книговидаванні чи сфері послуг.

Що стосується окупованих територій, то тут здійснюється політика цілеспрямованого і жорсткого переведення всіх сфер суспільного життя на російську мову, сприяючи подальшому витісненню української мови з усіх сфер суспільного життя [17].

А втім, за даними соціологічного опитування, 82% неокупованого Донбасу не відчуває утисків щодо російськомовного населення. З них 54% категорично заперечили утиски російської мови, 11% – відповіли, що бачать обмеження прав російськомовних. Важливо, що 75% жителів неокупованого й деокупованого Донбасу висловилися за збереження регіону у складі України. Тому, саме зараз на часі активніше проводити в країні прогресивні реформи, аби підвищити її економічну конкурентоспроможність, посилити національну культурну, а отже мовну складову інформаційної політики держави – задля національного єднання. І зробити це треба так, щоб кожний українець не лише за етнічним походженням, а за фактом громадянства України міг би пишатися своєю батьків-

щиною, розмовляючи її співучою мовою вільно й беззастережно. Якщо ж ми не скористаємося з цієї ситуації зараз, можемо знов втратити віки самостійності [18].

Варто порівняти стан функціонування української мови в УРСР, який так обурював радянських очільників, із сучасним. Адже з того часу минуло понад 50 років, з яких 27 років українська узаконена як державна мова своєї країни. Можна констатувати, однак, що якби одіозні Суслів, Шелепін і К° на чолі з винародовленим українцем Брежнєвим дожили до нашого часу, то були б вельми задоволені – їхні зусилля з деукраїнізації УРСР не минули марно. В незалежній Україні українською розмовляють менше, ніж в 1960-х роках, а в деяких мегаполісах її вживання наближається до точки неповернення. Українських вивісок на магазинах та інших написів навіть у міському просторі Києва все менше – їх витісняють російськомовні й англійськомовні написи. Ну а «місто російської слави» Севастополь нині повністю зачищене від слідів української мови і будь-яких знаків, які б нагадували про його перебування у складі України.

Відомо, що мовну політику держави визначає її керівна еліта. Відтак провина за такий стан функціонування державної мови лежить на всіх чотирьох президентах України. Жоден з них не оцінив належно роль української мови у формуванні української нації і держави, кожен знехтував потребою реального, а не декларативного утвердження її державотворчої функції. Адже недостатньо оголосити українську державною, необхідно було ввести механізми реалізації її статусу, що передбачало передусім створення у владних структурах спеціального органу з мовної політики, наділеного функціями контролю за виконанням мовного законодавства, як це з перших років незалежності запровадили балтійські держави, що й дало їм можливість успішно подолати наслідки радянської русифікації й утвердити свої мови як основу національних держав європейського типу.

Ю. Андрухович в одному з останніх есе згадує свої враження від змін у мовній атмосфері Києва, які він спостерігав тричі: вперше – в часи масових рухів за незалежність 1989–1991 років, вдруге – під час Помаранчевої революції і втретє – під час Євромайдану і початку війни з Росією. У ці періоди, зазначає письменник, української мови в столиці ставало більше, кияни відчували потребу підкреслювати свою українськість, в тому числі – через мову. Проте пізніше, із загальним суспільним розчаруванням, українська втрачала свої позиції, а панівне російськомовне тло відновлювалось.

У цьогорічному третьому числі журналу «Право України» український юрист, письменник і політик С. Головатий оприлюднив історію затвердження Концепції державної мовної політики, підготовку якої він ініціював у період свого перебування на посаді Міністра юстиції. Загальні засади Концепції ви-

значали, що «загроза українській мові є тотальною загрозою національній безпеці України, загрозою самому існуванню української нації і української держави». Автори документу виходили з того, що «Україна – унітарна держава, в межах якої немає регіонів компактного проживання осіб, що належать виключно до якоїсь однієї етнічної меншини і становлять переважну більшість населення України. Тому державний статус української мови несумісний з пропагандою чи іншою практичною діяльністю, спрямованою на запровадження другої державної мови, будь-яких форм регіональної мовної автономії або проголошення діалектів української мови окремими мовами».

Але унормування юридичного режиму належного функціонування державної мови так і не відбулося. Відсутністю державної підтримки української мови скористалися представники п'ятої колони: провал спроби утвердження реальної, а не декларативної, державності української мови уможливив вищезгаданий антиконституційний закон, автори якого по-шахрайському використали Європейську хартію регіональних або мов меншин, щоб надати російській мові тих самих прав, що й державній українській [19].

Відомо, що замовчування проблеми це не вихід. На даний час держава фактично не приділяє уваги роботі з населенням українського Придунав'я, яке нерівномірно населене українцями, росіянами, болгарами, молдаванами, гагаузами та румунами. Росіяни складають більшість міського населення, а українці – сільського. У Болградському, Тарутинському та Арцизькому районах більшість складають болгари, а в Ренійському – молдавани. Представників усіх цих національностей разом об'єднує російська мова та культура. Вона ще з імперських часів стала такою собі *Leitkultur* (панівною культурою) для мультинаціонального населення півдня України. І саме росіяни зараз формують суспільну думку в цьому регіоні.

За патріотичне виховання взялися волонтери, зокрема воїни культурного фронту з «Музичного батальйону». Виконавчий директор Музбату В. Суботін так коментує ситуацію: 2014 року волонтери побачили нагальну необхідність просвітницької роботи не лише на Сході, а й на Півдні – у Придунав'ї. Тоді в Ізмаїлі й започаткували фестиваль української музики «Дунайська Січ». Звісно, ресурси вельми обмежені. Та все ж активісти намагаються донести до жителів Придунав'я творчість сучасних українських виконавців. Приміром, цьогоріч на заході виступили «Гайдамаки», «Тінь Сонця», «ТаРута», «Олеум», «W.H.I.T.E», «Телері», «Джеронімо», «Очеретяний кіт», «Сонячна машина», «Знайдені речі», «Гітарина і Ко», «Друже Музико» та автор-виконавець інтернет-хіта «Бандера» С. Файфура.

Кожного року учасники проекту бачать прогрес серед проукраїнських настроїв місцевого населення, але вони не в змозі бути присутніми тут постійно.

Так, цього року діяльності Музбату чинили спротив: було демонтовано бігборди з афішами «Дунайської Січі», невідомі знищували плакати з анонсом фестивалю тощо.

Щодо гуманітарної складової, як зауважив В. Лунейко, видавець і реалізатор україномовної літератури, попит на таку літературу на півдні Одещини надзвичайно низький. Єдине, чим цікавляться в регіоні, – дитячі книжки та посібники з української мови, необхідні для навчання дітей у школах. Покупці розповідають, що їм просто не потрібна українська мова, в них немає ані практики, ані можливості її застосовувати. До речі, за його словами, зараз на Донбасі зацікавленість в україномовній літературній продукції значно вища, ніж у Придунав'ї.

Привернути увагу державної влади до цієї проблеми – наріжне завдання громадянського суспільства, вважають активісти. Час замовчування та лояльного ставлення до регіональних «особливостей» має минути, якщо ми не хочемо отримати ще одну проблему на півдні країни. Адже сценарій, який розгорнувся на Сході та який може розгорнутися в Придунав'ї, фактично однаковий. За цих умов волонтери «Музичного батальйону» вже підготували звернення до Віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань В. Кириленка. Наразі питання відкрите [20].

Важливою ознакою нашої новітньої історії є той факт, що мовне питання ніби вбиває клин між групами людей, які однаково позиціонують себе патріотами України.

В кінці листопада в київському «Будинку вільних людей» відбулася презентація Віртуального музею культури й активізму 2004–2013 Luhansk's Art & Facts, створеного луганською молодіжною організацією «СТАН» за підтримки Goethe-Institut. Проект присвячено мистецтву «міжреволюційного» десятиліття в житті Луганська. Творці Музею – керівник організації Я. Мінкін і один з ідеологів «СТАНу», який нині мешкає в Москві, К. Скоркін – підняли болючу тему про стереотипи щодо Луганська, про те, чому далеко не всі старі друзі по луганській арт-тусовці взяли в конфлікті сторону України. За їхніми словами, українські письменники та поети довгий час не приїжджали на Луганщину, бо вважалося, що на Донбасі у них немає читачів. Першим приїхав нині покійний Ю. Покальчук. Він був просто вражений тим, як його приймали. Ю. Жадан, хоча і родом з Луганщини, теж не виступав тут, слідуючи певною мірою стереотипам. І саме «СТАН» організував його перший виступ на малій батьківщині. Насправді запит на українське слово, українську музику був величезним, проте не задовольнявся повною мірою.

Коли ж активісти луганської молодіжної організації почали просувати свій культурний продукт у столиці та інших українських центрах, однією з

принципових позицій учасників «СТАНу» було те, що вони творять російською мовою. Пояснення просте: вони живуть в російськомовному регіоні, але російською мовою роблять українську культури та літературу. Натомість чули на свою адресу закиди щодо агентів російського культурного імперіалізму. Але для тих, хто мислить себе виключно як українців, це глибоко образливо. «Українська культура знаходиться в становищі, коли їй доводиться оборонятися. Але факт у тому, що саме ця агресія відлякнула безліч в принципі лояльних до України людей...», – зауважують луганчани Я. Мінкін та К. Скоркін [21].

Якщо людина мислить космополітичними критеріями і термінами, це, безумовно, має викликати повагу, більшість геніїв людства були космополітами і творили на благо всіх. Та, на жаль, наші ментально-політичні умови не дозволяють нині бути космополітами. Бо ми ризикуємо втратити власні культуру і мову. А значить – усе.

Загалом, в Україні багато прибічників ідеї «м'якої українізації» Донбасу. Вони переконані, що обережний патріотизм у шахтарському краї цілком виправданий, і двомовність для південно-східного регіону як перехідний етап цілком доречна. Мабуть місцеві патріоти будуть за подібне поєднання мов. Це зменшило б протиріччя між заходом і сходом України. Дозволило б тісніше контактувати інтелігенції з географічно віддалених регіонів, думати про те, як виводити Україну з кризи та перемогти російського агресора [22].

Табування проблемних тем або їхнє замовчування не є правильним. Треба відкрито говорити про існування проблеми й відкрито, спільними зусиллями, працювати над її вирішенням – вважають ті, хто погоджується з думкою про недостатню з боку держави увагу щодо задоволення особливих потреб специфічних категорій громадян. Невизнання факту існування цих потреб, а разом і специфічних соціальних груп, не дозволяє формувати та реалізовувати політику натуралізації: коли громадян з будь-якою етнічною приналежністю активно стимулюють до вивчення мови, історії, культури їхньої нової батьківщини. Звідки б вони не приїхали [23].

З іншого боку, противники теорії про етнічну належність батьків-дідів кажуть, що вона зовсім не обов'язково визначає культурну орієнтацію дітей та онуків, адже сотні українців стали відомими культурними діячами в різних країнах світу. І якщо співачку Квітку Цісик ще можна назвати американською українкою, то в творчості інших нічого українського зазвичай не залишається.

Дуже легко прийняти думку, що носіями проросійських поглядів є нащадки «завезених» росіян, які не сприймають української культури. Але що тоді робити з С. Нігояном та М. Жизневським, які не були українцями, проте увійшли до пантеону українських героїв? Що робити з російськими добровольцями, які воюють на боці сил АТО, але навряд чи знають напам'ять хоча б «Заповіт»?

Можна подивитися на ситуацію і по-іншому: за даними соціологів, абсолютна більшість мешканців Південного Сходу вважає себе українцями, однак це не завадило їм підтримати на виборах проросійські сили й особисто В. Януковича. А що стосується культурного підґрунтя, то американську культуру жадібно всотують сотні мільйонів людей за межами Сполучених Штатів просто тому, що вона того варта. Так само й «Океан Ельзи» збирає стадіони та площі не лише у Львові чи Києві, але й у Луганську. І як тільки скалічена «совком» та колоніалізмом українська культура міцно стане на ноги, нею обов'язково зацікавляться. Але для цього в державі мають дуже ефективно працювати і підтримувати дійсно вартісні проекти [24].

Пліч-о-пліч стоять в Україні мовне та церковне питання. Яскравим прикладом «мовної дискримінації» може слугувати цьогорічна виставка-ярмарок «Православна Україна» у Вінниці. Офіційне інтернет-представництво облдержадміністрації повідомило про цю подію таким чином: «Проведення таких виставок є важливим для відродження української національної культури та традицій нашого народу, збереження споконвічних цінностей». Серед учасників ярмарку, загальна кількість яких понад 50, – православні монастирі майже з усіх областей України, включно, як вони себе представили, з «южнорусского края» – Херсонської області.

Власне, ніхто з учасників виставки не презентував себе державною мовою. Серед тисяч примірників «духовної» літератури – жоден мовою нашого народу, за винятком тоненької брошурки «Українські колядки», жодної молитви українською. Таке враження, що народ України приречений на споконвічне відчуття малозначності своїх прав і на вимушену другосортність своїх культури та мови.

Православних українців обурили також висловлювання патріарха Кирила про те, що державні кордони – це умовність, яка «грешит против исторической правды», що кордони Білорусі, України, Росії – лише «препятствия между народами русского мира». Отже виходить, що теперішня воєнна агресія Москви проти України є продовженням імперіалістичної політики Росії, а «канонічна церква» і російська мова – знаряддя агресора [25].

Поряд із цим, у світі українською мовою володіють 45 мільйонів людей! Вражаюча цифра, правда ж? Українська має «напівофіційний» статус в американському окрузі Кук. Так, ще у 2013 році влада округу презентувала нову україномовну програму з інформування населення регіону про податкову політику влади. Саме українську мову обрали, тому що вона одна з найбільш живаних мов у цьому районі.

Парадоксально на цьому фоні виглядають деякі чиновники – аби не обтяжувати себе надмірними зусиллями, витраченими на вивчення української

мови, вони вигадали для себе гарне гасло «Любити Україну можна і російською».

Сьогодні «народна українізація», яка почалась після Революції Гідності і особливо після початку війни на Донбасі втримує українську мову «на плаву» – всупереч саботажу влади та медіа [26].

Мова завжди відігравала величезну роль у визначенні держави, була її головним атрибутом. За мовною ознакою визначалися межі країни та легітимність цих меж.

Свій незаангажований погляд на мовне питання висловив нещодавно на сторінках української центральної преси лектор української мови Департаменту славістики Колумбійського університету в Нью-Йорку, мовознавець Ю. Шевчук. Він вважає, що в Україні іде шквал ідеологічних посилянь, прикінцева мета яких – відділити мовне питання від політичного дискурсу як незначне, унеможливити саму дискусію про мову як вираження політичної та навіть економічної ситуації в країні.

Наша мова завжди була об'єктом, який зазнавав атаки русифікаторів, асиміляторів усіх різновидів: чи це була польсько-литовська Річ Посполита, чи протягом довшого періоду історії Російська імперія. Чому? Тому що мова теж історично визначала націю, модерну націю.

Наведемо історичний приклад. Найперша модерна нація оголосила під час Французької революції новий принцип самоідентифікації не за релігією, не за територією, як було до того, не за підпорядкованістю монарху чи суверену, а за спільністю цінностей, яких тоді було названо три: Свобода, Рівність, Братерство (Liberte, Egalite, Fraternite). Це була політична нація, для якої етнічні, релігійні, станові, класові різниці не мали значення за умови, що поділялися ці три цінності. Проте зараз ми чуємо, що українську мову слід виключити з ознак визначальних для української політичної нації як атавізм.

Сьогодні кажуть: треба відмовитися від мови, якщо ми хочемо будувати політичну українську націю, а не етнічно концептуалізовану. Однак мова завжди була засобом солідаризації всіх членів політичної нації. І, коли ми говоримо «Франція», то завжди маємо на увазі французьку мову та її абсолютно домінантне становище в державі. Коли ми говоримо «Німеччина», відбувається подібна логічна зв'язка. Коли ми говоримо «Росія», то так само. Хоча Росія – країна, зліплена шляхом історії кривавих завоювань, з надзвичайно різних, часто ворожих собі культур, релігій, тяжко сумісних історичних досвідів. Але і тут мова об'єднує.

Нам дуже агресивно пропонують дивитися і розуміти Україну – поза мовою. Нас хочуть «ірландизувати», мовляв, Ірландія ж втратила національну мову, то погодьмося й ми із втратою своєї – процесом, який зараз відбувається.

Ніхто після цього не каже, що Ірландія не має власної ідентичності, а ірландці не є патріотами своєї країни. Але є певні сумніви, чи є неокolonіалістський сценарій ірландизації України прийнятним для більшості її громадян.

Говорять і про Канаду з її двома державними мовами – англійською та французькою. Там офіційна двомовність є постійним джерелом напруги, і до недавня чи не на кожних парламентських виборах обов'язково порушувалося питання про вихід зі складу країни франкомовного Квебеку. Тож, чи прийнятна для України з її екзистенційним довічним ворогом Росією канадська модель?

Пропонують Швейцарію, де є 20 кантонів, 6 напівкантонів. Деякі «експерти» кажуть, що там є чотири офіційні мови й цілковита національна гармонія. На перший погляд, ніби так – німецька, французька, італійська і ретороманська дійсно є офіційними мовами Швейцарської Конфедерації. Якщо ж дивитися на кожен окремих кантон, то він одномовний. У кожному кантоні ніхто чотирма мовами чи навіть двома не володіє і не користується. Тут важливіше те, про що прихильники швейцарської моделі не кажуть відверто: ті, хто пропонує цю модель, фактично хочуть розчленувати Україну на частини, саме за старою доброю засадою колонізаторів «поділяй і завойовуй» – промовиста самохарактеристика політичної програми російського неокolonіалізму й імперського реваншизму.

На погляд Ю. Шевчука, не можна говорити про демократію в країні, де привілейована імперська меншість не чує і не бажає почути дискриміновану більшість населення, визнати право останньої на власну мовну культуру й людську гідність.

І ще один «аргумент» – «мовчання заради миру», проте якщо ігнорувати цей стан речей, він не зникне. Навпаки, він і далі загострюватиметься, і що довше він триватиме, то радикальніших і небезпечніших для суспільства форм набиратиме рух протесту проти нього.

А російська з її кривавою історією асиміляції та лінгвоциду українців сьогодні не може раптом стати об'єднувальним началом для народу, який має давню і криваву історію бруталізації з боку Москви, для нації, яка відбудеться лише за умови, що звільниться від спадщини російського колоніалізму, в тому числі й мовно-культурного. Це неможливо ще й з геополітичної точки зору, бо Кремль завжди використовував російську мову, дедалі активніше використовує її сьогодні й використовуватиме завжди як знаряддя завоювання українських територій.

Російська мова не може бути мовою єднання для української політичної нації ще й тому, що більшість населення країни україномовна, якщо не фактично, то за сентиментом, за бажанням повернутися до мови свого народу. Бажанням, реалізацію якого не допускає офіційна політика російсько-української

«мовної шизофренії». А поза тим, людина, яка свідомо відмовилася від мови своєї нації, ніколи не буде шанобливо ставитися до інших мов, у тому числі й до тієї, на яку перейшла – така людина залюбки перейде на третю мову, якщо це буде вигідно для неї, або й повернеться до рідної.

Дехто обурюється, себто все життя розмовляє російською, посилаючись таким чином на імперську русифікаторську практику як на моральне виправдання глибоко аморального насправді факту. На противагу цій тезі можна навести інший факт: рабство теж існувало століттями, але настає певний момент, коли це стає несумісним ні морально, ні економічно, ні політично з існуванням даної держави, народу, суспільства.

Опоненти лукаво приписують українцям якусь міфічну «насильницьку українізацію», але справжнє насильство це те, що в безлічі історичних форм зазнавали від росіян українці, й продовжують зазнавати, вмираючи за українську мову та ідентичність на Донбасі. Є також дикі середньовічні факти спалення українських книжок в окупованих Криму й Донбасі.

Іноді доводиться чути дивну тезу, що в країні зараз війна і мовне питання не на часі. Мовляв, російськомовні патріоти теж воюють за Україну, ну і, зрештою, «какая різниця»? Але, якщо російськомовний українець є справжнім патріотом, він обов'язково відповість, що любить українську і хоче її обов'язково вивчити [19; 27].

Нам просто треба поважати самих себе й боронити рідну мову від нинішніх загроз та від того, щоб її недооцінювали наші внутрішні безхребетники. Треба дати їй нові стимули розвитку в ім'я майбутніх поколінь. Цю вимогу часу має окреслити й ствердити новий фундаментальний закон про мову та її функціонування в житті народу й держави – як основу нашої тисячолітньої культури, нашої національної гідності, без якої гинуть цілі народи.

І, нарешті, нас намагаються переконати в тому, що мова не має значення, власне, тому що мова має найважливіше значення.

Список першоджерел

1. Всеукраїнський літературний конкурс серед школярів «Шануймо рідне, серцем закликаю і від живих, і тих, кого немає, хто навіть кроку не ступив назад...» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=245019329

2. Гриценко П. Захисна сила рідного слова: директор Інституту української мови Павло Гриценко: «Боронити й зміцнювати українську мову – це боронити й зміцнювати державу»: [інтерв'ю] І. Ніколайчук // Уряд. кур'єр. – 2016. – 23 груд.

3. Українська мова в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_мова_в_Україні
4. Гриценко П., Камінський М. Директор Інституту української мови Павло Гриценко: «Крізь терни мовних міфів»; Бесіду вів М. Камінський // Веч. Київ. – 2016. – 17 листоп.
5. Кабачинська С. Вау, губернатор! / Світлана Кабачинська // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – 19–25 берез.
6. Порівняння Мовного Законодавства Деяких Європейських Країн Та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zahystmovy.org.ua/movne-zakonodavstvo-deyakyh-yevropejs/>
7. До Дня української писемності та мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cultua.media/do-dnja-ukranksko-pisemnost-ta-movi>
8. Головка О. Українців закликають пишатися досягненнями предків не лише у свята / Оксана Головка // Уряд. кур'єр. – 2016. – 11 листоп.
9. Урочистості з нагоди Дня української писемності відбудуться у Софії Київській [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/culture/religion_and_culture/65044/
10. Будемо слухати українське: [інформація] // Сіл. вісті. – 2016. – 21 жовт.
11. Слово – наша зброя у захисті національної ідентичності й державного суверенітету: [інформація] // Голос України. – 2016. – 10 листоп.
12. Покатілова В. Голлівуд рятує українську / Вікторія Покатілова // Україна молода. – 2016. – 10 листоп.
13. Горбунова О. Мова – це зброя / Олена Горбунова // Голос України. – 2016. – 1 черв.
14. Прокопенко М. «Українська мрія» Маріуполя / Марія Прокопенко // День. – 2016. – 30 черв.
15. «Так мы по-своему рушим фундамент „русского мира“»: украинские бойцы запустили проект Казки.UA, читая сказки на украинском языке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sensor.net.ua/video_news/418039/-tak_my_posvoemu_rushim_fundament_russkogo_mira_ukrainskie_boyitsy_zapustili_proekt_kazkiua_chitaya_skazki
16. Українських літераторів згадують в анексованому Криму / Твіт // День. – 2016. – 24 лют.
17. Куйбіда В. Гуманітарна катастрофа в Україні в контексті ідей «рускава міра» / Василь Куйбіда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/blog/vasyl_kuybida/337350_gumanitarna_katastrofa_ukraini.html

18. Чи утискають російську мову на Донбасі: опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/chi_utiskayut_rosiysku_movu_na_donbasi_opituvannya_n648524
19. Масенко Л. Мовна політика України. Антиукраїнський закон досі чинний / Лариса Масенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socportal.info/2016/11/04/movna-politika-ukrayini-antiukrayins-kij-zakon-dosi-chinnijaktsiya-na-pidtrimku-ukrayins-koyi-movi-bilya-administratsiyi-prezidenta-ukrayini-kiyiv-23-kvitnya-2014-roku.html>
20. Скиртач І. Не замовчувати проблему / Ілля Скиртач // День. – 2016. – 21–22 жовт.
21. Луганськ в еміграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cultprostir.ua/uk/post/vidkrivsya-virtualniy-muzej-luganskogo-mistectva>
22. Лащенко С. Двомовність на Сході – як перехідний етап / Сергій Лащенко // День. – 2016. – 8 лип.
23. Голобуцкий А. Смертельно опасные табу / Алексей Голобуцкий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://site.ua/aleksey.golobutskiy/5547/>
24. Віхров М. Генетика, культура і безпека / Максим Віхров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?-genetika_kultura_i_bezpeka&objectId=1410473
25. Шангутов С. Хто кого хрестив / Сергій Шангутов // Україна молода. – 2016. – 24 лют.
26. Нашого цвіту по усьому світу [Електронний ресурс]. – Режим доспу: http://24tv.ua/fakti_pro_ukrayinsku_movu_yaki_varto_znati_kozhnomu_n746572
27. Шевчук Ю. Без рідної мови не пніться в Європу / Юрій Шевчук // Україна молода. – 2016. – 14 верес.

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.

голов. бібліограф відділу наукового аналізу та узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування **І. Г. Піленко**

Підписано до друку 30.12.2016. Обл.-вид. арк. 1,16. Б/т. Зам. 126. Безплатно

Ротапінт НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ–1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12